

С. Холла до такого висновку: «Вони, звичайно, проглянули деякі із його відомих книжок, що ілюструють їх власні погляди. Але Фребель ... наповнений незв'язними, якщо не протилежними поглядами, тому послідовники ніколи не дійдуть згоди. Якщо я правильно розумію ідеї Фребеля, то, на мою думку, його огорнув би жах від того, що він би побачив у середньому американському дитячому саду, і надав би перевагу хорошему денному притулку» [3, с. 85].

Отже, аналіз історико-педагогічних джерел засвідчує значний вплив ідей Ф. Фребеля на розвиток суспільного дошкільного виховання США. Американські педагоги та особи, що опікувалися організацією дитячих садів, у своїй справі орієнтувалися на концепцію дитячого саду німецького педагога. Ґрунтовну оцінку педагогіки дитячого саду Ф. Фребеля зроблено американським педагогом С. Холлом. Основними недоліками дидактики дитячого саду науковець вважав спробу німецького педагога зробити заміну безпосереднього спостереження середовища, що оточує дитину, на містично-символічну систему «дарів»; використання ігор як засобу навчання в нав'язливій формі із наслідками перевтоми вихованців. С. Холл був противником сліпого копіювання фребелівської педагогіки дитячого саду. Американський педагог ініціював продовження справи Фр. Фребеля за умови врахування педагогами досягнень психологічної науки.

Література

1. **Блонский П. П.** Введение в дошкольное воспитание: [лекции, организованные Кружком совместного воспитания и образования детей и читанные в Московском Университете имени А. Л. Шанявского] / П. П. Блонский – М., 1915. – 139 с. 2. **Егоров Н.** Дошкольное и внешкольное образование в иностранных государствах / Н. Егоров. – Петроград : Сенатская типография, 1917. – 262 с. (Извлечено из Журнала Министерства народного просвещения за 1916-1917 годы). 3. **Холл С.** Педагогика детского сада [под редакцией и предисловием А. У. Зеленко] / Стенли Холл. – М. : Госиздат, 1920. – 95 с.

УДК 37.014.5

С. Є. Лупаренко,

*кандидат пед. наук, доцент,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди*

РОЗВИТОК СИСТЕМИ ОХОРОНИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ В 1920–40-х рр.

Лупаренко С. Є. Розвиток системи охорони материнства й дитинства в Україні в 1920–40-х рр.

Стаття присвячена дослідженню особливостей розвитку системи Охматдит в Україні протягом 1920-40-х рр., а саме: започаткування державної дитячої оздоровчої діяльності, задля чого розвивалась мережа дитячих оздоровчих закладів; визначення кола актуальних питань (організація харчування дітей, боротьба з безпритульністю), які мали розв'язуватися на державному рівні.

Ключові слова: охорона материнства й дитинства, дитина, оздоровча діяльність, безпритульність, дитячі оздоровчі заклади.

Лупаренко С. Е. Развитие системы охраны материнства и детства в Украине в 1920–40-х гг.

Статья посвящена исследованию особенностей развития системы Охматдет в Украине на протяжении 1920-40-х гг., а именно: зарождение государственной детской оздоровительной деятельности, что предусматривало развитие сети детских оздоровительных учреждений; определение круга вопросов (организация питания детей, борьба с беспризорностью), которые должны были решаться на государственном уровне.

Ключевые слова: охрана материнства и детства, ребенок, оздоровительная деятельность, беспризорность, детские оздоровительные учреждения.

Luparenko S. E. The development of the system of maternal and child health in Ukraine in the 1920–40th.

This article is dedicated to the investigation of the peculiarities of the development of maternal and child health system in Ukraine during the 1920-40th. These peculiarities are starting the state child health improving activity which meant the development of the net of child health center; determining a range of issues (the organization of child nutrition, the fight against homelessness) which had to be settled at state level.

Key words: maternal and child health, child, health improving activity, homelessness, child health center.

Проблеми охорони материнства й дитинства завжди є актуальними й важливими, оскільки, по-перше, діти складають ту частину населення, яка постійно потребує соціального захисту з боку держави, а по-друге, діти – це майбутнє кожної країни, і саме від них та їхніх батьків залежить майбутній рівень розвитку суспільства і взагалі життя.

Однак через те, що діти складають соціально незахищену верству населення, необхідністю є розроблення спеціальних програм охорони дитинства. З огляду на це доцільним вважається дослідження історії розвитку системи охорони материнства й дитинства в нашій країні, що допоможе виявити специфіку цієї системи в Україні, труднощі й перешкоди, з'ясувати їх причини, визначити позитивні боки упровадження різних заходів, а також можливості й перспективи їх використання в сучасних умовах.

Аналіз стану наукової розробки досліджуваної проблеми дозволяє зробити висновок про те, що сучасними науковцями досліджуються різні аспекти проблеми охорони материнства й дитинства. Основними напрямками досліджень є: історичні дослідження проблеми охорони материнства й дитинства (О. Артюшенко, А. Зінченко, В. Марочко та інші), сучасні проблеми охорони материнства і дитинства (О. Бойко, С. Гавриш, І. Загарницька, Л. Кушинська, Л. Ольховик та інші), безпека дитинства та управління системою захисту дитинства (В. Варивдін, Р. Чумічева та інші), соціально-педагогічні умови захисту дитинства (І. Зверева, О. Караман, В. Оржеховська та інші).

Проте в педагогічній літературі відсутнє цілісне педагогічне дослідження, яке відображало б розвиток системи охорони материнства й дитинства в Україні протягом 1920–40-х рр.

Мета статті – дослідити особливості розвитку системи охорони материнства й дитинства в Україні протягом 1920–40-х рр.

З перших років встановлення радянської влади на Україні сформувалася державна системи охорони материнства й дитинства (Охматдит), яка охоплювала: законодавство з питань охорони дитинства, державні і громадські установи боротьби з безпритульністю, мережу закладів для безпритульних дітей та різноманітні види допомоги дітям тощо [4, с. 13].

Уперше про державний обов'язок піклування про дітей було наголошено у лютому 1919 р. на I Всеросійському з'їзді охорони дитинства. Представник комісаріату соціального забезпечення наголосив, що приватна громадська благодійність неспроможні надати необхідне зростаючій масі безпритульних – розв'язати проблему захисту дитини може тільки сама держава.

Проблема охорони дитинства стає одним із головних напрямів роботи Наркомату соціального забезпечення УСРР, де координуючим органом стає Рада захисту дітей, яка мала займатися переважно влаштуванням безпритульних до інтернатних закладів. Окрім цього, задля розв'язання проблем дитинства на рівні держави було створено: Ради захисту материнства і дитинства (1919 р.); відділ охорони дитинства Наркомату соціального забезпечення, який доглядав розумово-дефективних дітей, опікувався виховними колоніями; дитячу соціальну інспекцію при відділі правового захисту дітей Наркомату освіти, що вела боротьбу з жебрацтвом, безпритульністю й експлуатацією дітей; Центральну комісію допомоги дітям при ВУЦВК – міжвідомчий орган з узгодження діяльності державних органів і громадськості у справах порятунку дітей.

В основу організації та діяльності радянської системи Охматдит було покладено класовий принцип, згідно з яким безкоштовна медична допомога надавалася в першу

чергу працюючим людям. Перед закладами системи Охматдит ставилося завдання запровадження заходів, які б сприяли масовому залученню жінок до суспільного виробництва.

Мережу закладів Охматдит становили постійні та тимчасові медично-профілактичні та соціальні заклади як відкритого (консультації охорони материнства й дитинства, ясла з молочними пунктами, дитячі садки, оздоровчі колонії, санаторії та дитячі майданчики), закритого типу (будинки матері й дитини, будинки немовляти, будинки дитини), що були покликані піклуватися про здоров'я та виховання дітей і жінок-матерів.

У зв'язку із значними проблемами, що існували у 1920–30-х рр. у сфері материнства й дитинства (масова гінекологічна захворюваність жінок, високий відсоток дитячої та материнської смертності, значна недоношеність немовлят, зумовлена тяжкою працею, незадовільним харчуванням, недоступністю медичної допомоги, недотриманням умов соціального страхування вагітних і матерів, низьким санітарно-культурним рівнем населення), було розроблено план розвитку системи охорони материнства й дитинства, який передбачав розширення мережі дитячих закладів з обслуговування молодшого дитинства та дітей підліткового віку, організацію стаціонарної пологової допомоги на селі, поширення мережі медичних закладів з обслуговування жінок, які перебували у стані вагітності та післяпологовому періоді.

Усе це вимагало не лише значних організаційних зусиль і матеріальних затрат, але й наукової бази для розвитку системи Охматдит. У зв'язку з цим було засновано спеціальні науково-дослідні інститути охорони материнства й дитинства, зокрема, у 1928 р. – Київський інститут, який займався розробленням нових форм обслуговування хворих дітей у яслах, проектів типового будівництва дитячих закладів, виробництва дитячого одягу та меблів, визначенням стандартів фізичного розвитку дітей.

Важливим напрямом роботи органів Охматдиту була боротьба з дитячою безпритульністю, що було відображено в низці документів, а саме: у постанові Ради народних комісарів УСРР про заходи боротьби з дитячою безпритульністю (червень 1921 р.), постанові Всеукраїнського центрального виконавчого комітету (ВУЦВК) та Ради народних комісарів (РНК) УСРР «Про заходи боротьби з дитячою безпритульністю в УСРР» (листопад 1927 р.), постанові Комуністичної партії України «Про боротьбу з дитячою безпритульністю» (травень 1933 р.), спільній постанові РНК СРСР та ЦК ВКПб «Про ліквідацію дитячої безпритульності та бездоглядності» (травень 1935 р.).

До причин високого рівня безпритульності з поміж дітей того часу можна віднести: низький матеріальний рівень життя багатьох родин; безробіття, яке було найбільш розповсюджене серед молоді; недоліки становлення нової освітньої та виховної системи, недоступність системи освіти для певної частини дітей; соціально-психологічний клімат перехідного періоду, формування маргінальної особистості; соціально-класову політику радянського уряду і формування авторитарної політичної системи; політичні репресії та депортації населення України; суперечливий процес становлення системи охорони дитинства в радянській Україні [4, с. 7].

Реалізацію заходів із ліквідації безпритульності було покладено на різні державні органи (Народний комісаріат охорони здоров'я, Народний комісаріат освіти, Народний комісаріат соціального забезпечення, Народний комісаріат внутрішніх справ і Державне політичне управління, Народний комісаріат праці та Народний комісаріат земельних справ), Центральну комісію допомоги дітям (ЦКДД) при ВУЦВК, добровільні товариства й організації «Друзі дітей», Червоний Хрест, профспілки та кооперативні організації.

Протягом 1920-30-х рр. у практиці діяльності державних органів боротьби з дитячою безпритульністю, виходячи з соціально-економічної ситуації, що склалась в державі, набули поширення такі форми роботи [4]: вилучення безпритульних з вулиці та розміщення їх в інтернатних закладах; застосування системи індивідуального та колективного патронування; направлення безпритульних підлітків на навчання до шкіл фабрично-заводського учнівства (ФЗУ) та робітничих факультетів і працевлаштування; проведення

одноразових кампаній допомоги (лотереї, благодійні спектаклі, «тижні допомоги», збори коштів та речей тощо); створення пунктів харчування та ночівель для нужденних та безпритульних дітей; шефство трудових колективів над інтернатними установами, надання їм фінансово-матеріальної допомоги; проведення соціально-профілактичної роботи. Згодом органи боротьби з дитячою безпритульністю стали застосовувати все більше адміністративних і навіть силових методів, як-то: ізоляції районів, яких охопив голод, примусового патронату дітей на селі тощо.

Однією з найбільш ефективних форм участі громадськості у подоланні дитячої безпритульності була система патрунування, яка почала застосовуватися в період голоду 1921–1922 рр. Патруновані діти знаходилися значно в кращому становищі, ніж діти, які перебували в дитячих будинках, оскільки вони отримували родинне виховання. Проте, під час голодомору 1932–1933 рр. практика переведення дітей на патронат до радгоспів, колгоспів і селянських родин супроводжувалася збільшенням смертності серед дітей [4, с. 13].

З огляду на це у травні 1933 р. ЦК КП(б) ухвалив рішення про створення Всеукраїнської комісії з боротьби з безпритульністю та комісій при облвиконкомах. Вони займалися різними справами: вилучали безпритульних з вулиць і залізниць, організовували дитячі притулки в селах, налагоджували харчування у школах, притягала до відповідальності посадових осіб, які не допомагали голодним дітям, «вбивала» кошти для працевлаштування підлітків [5].

Одним з поширених явищ того часу було підкидання батьками немовлят (особливо до дитячих притулків) та залишення дітей у містах на вокзалах, що пояснювалось складними соціально-економічними та побутовими умовами життя, нездатністю батьків забезпечити оптимальне існування дітям. З огляду на це існувала потреба утримання державою цих дітей. Тому деякі «будинки дитини» було реорганізовано в «будинки немовляти», де утримувались маленькі діти, а більш дорослих дітей батьки часто залишали в дитячих притулках, інших дитбудинках, ізоляторах-карантинах [1].

Різновидом «будинків немовляти» та «будинків дитини» були «будинки для хворої дитини», де розміщувалися фізично та розумово відсталі діти, а також (в окремих будинках) діти зі вродженим сифілісом, або хворі на трахому, чи на шкіряні або інші хвороби. Ці будинки відрізнялись від «будинків дитини» тим, що в них здійснювалася спеціалізована медична допомога для хворих.

Однак розміщення дітей у різних дитячих закладах не рятувало їх від хвороб, голоду й смерті, оскільки асигнування на їх утримання були мізерними, умови утримання та виховання дітей – украй незадовільними; окрім цього, був значний брак приміщень для дитячих закладів та брак медичних і педагогічних працівників.

Важливо зазначити, що проблема безпритульності гостро постала наново у 1940-ві рр., оскільки багато дітей залишилися без батьків через Велику Вітчизняну Війну. У січні 1942 р. було прийнято постанову Раднаркому СРСР «Про влаштування дітей, які залишилися без батьків», що посприяла створенню при обласних і крайових виконкомах комісій для боротьби з безпритульністю, організації дитячих будинків, притулків та розподільників для дітей-сиріт і безпритульних.

Важливе значення для охорони здоров'я дітей мало лікування та оздоровлення знесилених і хворих дітей. Медичну допомогу дітям надавали дитячі амбулаторії, дитячі консультації та дитячі відділення поліклінік і лікарень для обслуговування всіх верств населення. Ці заклади, разом з наданням медичної допомоги хворим дітям, мали здійснювати й диспансерний нагляд за дітьми, вивчаючи їхні хатні умови, сприяти правильному розвитку дітей, їхньому оздоровленню. Також розвивалась, проте досить повільно, мережа санаторно-курортних закладів.

Дитячі оздоровчі установи, що функціонували протягом досліджуваного періоду, поділялися на дві групи [3]: масові оздоровчі (оздоровчі майданчики, фізкультурні бази, піонерські табори, дитячі оздоровчі колонії, будинки для відпочинку підлітків та будинки

відпочинку п'ятого дня (на вихідні) для підлітків); оздоровчі установи санаторного типу (санаторії, оздоровчі групи у школах, денні санаторії для школярів, нічні санаторії, школи-санаторії для психоневротиків). Найбільші санаторно-лікувальні установи розташовувались у Київській приміській зоні, Одесі, Бердянську, Слов'янську, Скадовську та інших курортних місцевостях.

Проте через голод та епідемії не вдалося налагодити оздоровчо-профілактичну роботу дитячих лікувально-консультативних закладів. Водночас голод, який змушував населення мігрувати в пошуках хліба, зумовив появу нового типу дитячих оздоровчих установ (переважно на великих вокзалах) – кімнати матері і дитини.

У травні 1933 р. ВУЦВК видав постанову «Про літню дитячу оздоровчу компанію», згідно з якою було утворено центральну, обласні, міські та районні міжвідомчі комісії з керівництва місячником оздоровлення дитинства. Проте через зрив фінансування план оздоровлення дітей не було виконано.

Протягом 1930-х рр. найбільш поширеною формою оздоровлення дітей були шкільні майданчики [6]. Проте в селах вони почали організовуватися лише на початку 1930-х рр. Сільські діти часто мали можливість оздоровитися лише на шкільних майданчиках, проте і там їх частка була незначною.

У зв'язку з необхідністю масового залучення жінок-матерів до суспільного виробництва актуалізувалося завдання розгортання мережі дитячих ясел. З огляду на це, перед державою постало завдання вивільнення та будівництва приміщень для ясельних приміщень та забезпечення їх медперсоналом.

Цими заходами передбачалося забезпечити місцями у стаціонарних яслах усіх дітей ясельного віку робітниць провідних галузей промисловості, на 60 % – дітей робітниць інших галузей промисловості, на 10 % – дітей колгоспниць. Ще 30 % малечі колгоспниць планувалось забезпечити доглядом за рахунок сезонних ясел, які почали організовуватися в колгоспах на початку 1930-х рр. і традиційно створювалися в сільській місцевості на час польових робіт. Окрім цього, існували польові колгоспні ясла, що були розраховані на 12–15 немовлят віком до 6-8 місяців, які потребували грудного вигодовування, й організовувалися сілрадами в колгоспах, де колгоспниці працювали на віддалених від сіл ділянках. Польові ясла прикріплялися до бригади, в якій працювали матері грудних дітей, та розташовувалися біля виробничої ділянки бригади. Також організовувалися спеціалізовані ясла для хворих дітей, оскільки голод та епідемії вражали насамперед дітей ясельного віку [2].

Державою передбачалося прискорення темпів ясельного будівництва, ремонт й облаштування ясельних закладів, упорядкування їх фінансування та налагодження продовольчого постачання за рахунок виокремлення централізованих фондів і розгортання децентралізованих заготівель, забезпечення підготовки ясельних працівників, організація заходів громадського контролю за роботою ясельних закладів з метою усунення їхнього антисанітарного стану та низького рівня медичного обслуговування вихованців [2, с. 42–43].

Проте умови перебування дітей в яслах не покращувалися, була затримка їх фінансування, продовольчого й промислового постачання, розміщення дітей у непристосованих приміщеннях, недостатня укомплектованість кадрами.

Отже, протягом 1920–1930-х рр. ясла поступово перетворювалися у провідний масовий заклад Охматдиту.

Зазвичай піонерські табори, будинки відпочинку та колонії влаштовувалися поблизу великих міст у найближчій сільській або іншій місцевості з оптимальним кліматом. Такі заклади нерідко іменувалися колоніями, оскільки мали на меті не тільки оздоровлення, а й громадсько-політичне й трудове виховання дітей під час праці в найближчому колгоспі [3].

Іншою проблемою, яка мала розв'язуватися на державному рівні, було забезпечення дітей необхідним харчуванням. Так, у 1919 р. РНК визнав необхідним запровадити в УСРР

безкоштовне харчування всіх дітей віком до 14 років. З огляду на це, було видано два декрети: «Про поліпшення харчування дітей і матерів, що годують груддю» та «Про фонд дитячого харчування».

Проблема харчування постала особливо гостро в період 1932–1933 рр. У цей час держава також намагалась певною мірою (інколи дуже незначною) розв'язати цю проблему. Зазвичай до мережі дитячого харчування входили першочергово райони, що опинилися в особливо тяжкому продовольчому стані.

Проте проблема харчування через брак коштів, складні соціально-економічні умови держави, важкі неврожайні роки також не була повністю розв'язаною, і діти, прагнучи здобути собі щось їстівне, полишали домівки, займаючись жебрацтвом або шукаючи роботу разом з дорослими.

Отже, опіка дітей була визнана одним із пріоритетних напрямів діяльності урядових структур УСРР. Однак, хоча урядом і було розроблено програму з охорони здоров'я матерів та дітей (у 1920-х рр. у цілому сформувалася система подолання безпритульності, було створено механізм залучення до діяльності з охорони дитинства спеціалістів різних відомств, трудових колективів), вона не була досить вдалою. Намагання замкнути свою діяльність зі соціальної допомоги та забезпечення виключно на державному рівні, згорнувши роботу громадських і благодійних організацій, приватних осіб певною мірою уповільнило реалізацію механізму на державному рівні. Унаслідок цього спостерігались (особливо на селі) відсутність приміщень, пристосованих під дитячі заклади, неуккомплектованість персоналом, систематичні зриви фінансування та призупинення постачання.

Стаття не вичерпує всіх аспектів проблеми. Перспективними є дослідження розвитку системи Охматдит в Україні в післявоєнні роки, а також на сучасному етапі.

Література

1. Артюшенко О. Охорона материнства та дитинства в УСРР у 1928-1933 рр. / О. Артюшенко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: [міжвідомчий зб. наук. пр.]: в 2 ч. – К.: Інститут історії України НАН України, 2010. – Ч. 2. – С. 142–168. **2. Беліцька Є.** XV років охорони материнства й дитинства в Україні. Історичний нарис / Є. Беліцька. – К.: Держмедвидав, 1936. – 96 с. **3. Варшавський М.** Типологія оздоровчих установ для учнів та підлітків / М. Варшавський. – Дніпропетровськ: Дніпропетровський обласний інститут Охматдиту, Дніпропетровський облздороввідділ, 1935. – 22 с. **4. Зінченко А.** Дитяча безпритульність в радянській Україні в 20-х-першій половині 30-х років ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / А. Зінченко. – Одеса, 2002. – 17 с. **5. Марочко В.** Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки / В. Марочко, С. Білокінь, О. Веселова. – К.: Наукова думка, 2003. – 888 с. **6. Реммер М.** Оздоровна робота серед дітей / М. Реммер. – К.: Видавництво ЦК КП(б)У «Комуніст», 1936. – 30 с.

УДК:371:78.073.(477.51)

С. І. Матвієнко,

кандидат пед. наук, доцент,

Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя

МУЗИЧНА ОСВІТА У СТРУКТУРІ ПІДГОТОВКИ ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ НА ЧЕРНІГІВЩИНІ (ПОЧАТОК ХХ СТ.)

Матвієнко С. І. Музична освіта у структурі підготовки педагогічних кадрів на Чернігівщині (початок ХХ ст.).

У статті здійснено історико-педагогічний аналіз проблеми підготовки педагогічних кадрів у Чернігівській губернії на початку ХХ ст. Уведення до наукового обігу широкого кола архівних документів дозволило розкрити особливості використання церковного співу та музики в системі підготовки учителів краю.

Ключові слова: Чернігівщина, система підготовки учителів, музика, церковний спів, навчальні заклади.